

Ruská komunita v České republice (Výsledky dotazníkového šetření)

Dušan Drbohlav, Milan Lupták, Eva Janská, Jaroslava Bohuslavová

1. ÚVOD

Rusové v Česku představují podle prvotních, velmi sporých informací pravděpodobně spíše specifický typ imigrační komunity (viz blíže hypotézy v Drbohlav a kol. 1999). Zatímco kvantita ruské imigrační komunity, alespoň v oficiální, registrované podobě je známa - k 30.12. 2000 mělo celkem 12,964 Rusů¹ povolen pobyť na území Česka (Horáková 2001), její "kvalitativní", strukturální parametry zatím nebyly systematicky zkoumány, dostatečně odhaleny. V příspěvku prezentovaný výzkum je patrně skutečně prvním pokusem, který nemá v podmínkách porevolučního Česka na co navázat².

Při studiu ruské komunity v Česku nelze opomenout dva následující rysy, které předurčují této komunitě jisté svébytné postavení: 1) V české veřejnosti je stále patrný negativistický pohled vůči všemu "ruskému", což pramení především z nezapomenutého vpádu spojeneckých vojsk v roce 1968; 2) I na území Česka se již projevuje novodobá éra "ruského mafiánství", která dnes již dosahuje věhlasu srovnatelného s tradiční italskou mafií, a to nejenom na evropském kontinentu³ (např. Finckenauer – Waring 1998).

¹ V užším členění k témuž datu 9,158 Rusů vlastnilo vízum k pobytu nad 90 dní, 3,806 mělo povolený trvalý pobyt, 1,016 mělo povolení k zaměstnání a 1,842 vlastnilo živnostenské oprávnění (Horáková 2001).

² Studie vznikla s podporou grantu MV č.j.: U-2115/99 a současně zapadá do projektu GA ČR č. 403/99/1006.

³ Je třeba zdůraznit, že velmi často antiruská vlna splývala a splývá s vlnou "antisovětskosti", a tak negativistické postoje mohou často postihovat i reprezentanty dalších postsovětských zemí.

2. CÍLE PŘÍSPĚVKU

Úkolem příspěvku vycházejícího z terénního šetření a zpracované výzkumné zprávy je kromě deskripce základních sociodemografických a geografických parametrů respondentů rovněž zmapování jejich podmíněnosti migrace, socioekonomických podmínek života v Česku, organizace práce, spjatosti s domovem, spjatosti s lokální kulturou. Zjišťovány jsou rovněž socioekonomické podmínky života v Rusku, migrační historie respondentů, jejich preference k trvalému bydlení a práci i potenciální migrační chování v budoucnu. Analyzován je také integrační proces ruské komunity, a to po jednotlivých vybraných složkách integrace (vše blíže viz Drbohlav a kol. 1999). Analýzou prolíná testování níže uvedených migračních teorií: *”neoclassical economic approach*, *”world system theory*”, *”dual labour market theory*”, *”network theory*” a *”institutional theory”*⁴).

3. METODOLOGIE

⁴ Velmi zjednodušeně je možno níže charakterizovat podstatu migračních teorií: *Neoclassical economic approach* - 1) Chápe migraci jako prostředek vyrovnávání rozdílů mezi zeměmi, z nichž imigrační mají vyspělou ekonomiku, vysoké platy a zároveň trpí nedostatkem pracovních sil, zatímco emigrační země mají ekonomiku méně vyspělou, s malými platy, ale s velkou zásobárnou pracovních sil; 2) Jediněc migruje tam, kde je podle něj saldo očekávaných zisků a ztrát (z migrace) největší. *World system theory* interpretuje migraci v souvislosti s obecnými makromodely sociálně ekonomického a politického vývoje, “vysávání” bohatství periferie jádrem, resp. navazující nerovnoměrné rozložení bohatství a příležitostí, je hlavním motorem migračních pohybů. *Dual labor market theory* proklamuje, že mezinárodní migrace vyvěrá z neustálé poptávky po imigrační pracovní síle ve vyspělých společnostech. Ta pak také dotuje sekundární pracovní sektor, který je pravým opakem primárního: je typický malou aktivitou, nízkými mzdami, nestabilními podmínkami, malou pravděpodobností zlepšení podmínek i růstu kariéry. *Network theory* zdůrazňuje v migračním procesu význam mezilidských vazeb, kdy již dříve v cílové zemi usazení krajané snižují dalším “spřízněným” příchozím cenu a risk z pobytu a naopak zvyšují očekávané zisky, a tím tedy zvyšují pravděpodobnost stěhování. *Institutional theory* zdůrazňuje vliv institucionálních subjektů (ať vládních či nevládních), které významným způsobem formují vzorce migračního chování populací.

Hlavním metodickým nástrojem výzkumu bylo dotazníkové šetření⁵ provedené u vybrané ruské komunity ve dvou výrazných centrech ruské imigrace – ve všeobecně imigračně atraktivním hlavním městě Praze a Karlových Varech, tradičním a vždy Rusy oblíbeném lázeňském středisku.

Výběr respondentů byl komplikován specifičností a relativní uzavřeností ruské imigrační komunity. V Praze byli respondenti získáváni za pomoci Ruské občiny v ČR, Občanského sdružení rusky hovořících a sympatizujících obyvatel ČR. Dotazníky byly rovněž distribuovány v pražské Karlově ulici, kde je koncentrováno množství ruských obchodů (převážně se sklem). V Karlových Varech byl kontaktním místem Generální konzulát Ruské federace, nákupní centrum Atrium (téměř polovinu z butiků a stánků provozují Rusové) a lázeňský dům (Ulrika). Kritériem výběru byla především ochota Rusů se uvedeného šetření zúčastnit. Ačkoliv byli potenciální respondenti ubezpečeni o anonymitě průzkumu, přesto, proti původním předpokladům, mnozí odmítali zveřejňovat jakékoli informace. Výběr respondentů musel být tedy víceméně nahodilý.

Výzkum proběhl v období října až listopadu 1999 v Praze (55 dotazníků) a v Karlových Varech (45 dotazníků). Návratnost dotazníků, vzhledem k již uvedené uzavřenosti ruské komunity, malé ochotě podílet se na jakémkoli šetření, byla “přijatelná”. V Praze bylo získáno 43 vyplněných dotazníků, v Karlových Varech 27 (oproti stu předpokládaným). Současně bylo na základě z dotazníků získaných informací uskutečněno 20 hloubkových interview (10 v Karlových Varech a 10 v Praze). Interview pomohla získané výsledky smysluplněji interpretovat.

Ač zobecňování není kvůli nereprezentativnosti výběru v pravém slova smyslu možné, podobných metod se při výzkumech v sociálních vědách běžně využívá a šetření tohoto typu přinášejí cenné poznatky osvětlující důležité rysy zkoumaného problému. Lze se oprávněně

⁵ Dotazník přeložený do ruského jazyka obsahoval 50 uzavřených a 6 otevřených otázek.

domnívat, že ač ve statistickém smyslu “nereprezentativní”, mají dosažené výsledky širší platnost a jsou svoji povahou nezastupitelné v širokém spektru výzkumných metod (např. Fawcett – Arnold 1987, Massey 1987). Data z empirického šetření byla dále doplněna o informace z vybraných dostupných sekundárních zdrojů (viz literatura).

4. SOUČASNÁ SOCIOEKONOMICKÁ SITUACE V RUSKU

Klíč k podstatě současného mezinárodního pohybu mnoha Rusů je třeba hledat v podmínkách života v samotném Rusku. Tak jako např. i v případě Ukrajiny, i ruská migrační mobilita vyvěrá ve velké míře z existujících silných “push” faktorů. Socioekonomická situace v Rusku je jednou ze stěžejních determinant populačního pohybu a bezpochyby klíčově ovlivňuje i počet a strukturu ruské imigrační komunity v Česku dnes, jakož i v budoucnu. Stávající totální krize sociální sféry společnosti Ruské federace s sebou nese celý komplex problémů, které většinou ve vzájemné propojenosti silně podmiňují migrační motivaci ruské populace. Jedná se především o nezaměstnanost, obecně snižující se kvalitu života, rostoucí chudobu⁶ spolu s bezprecedentní diferenciací příjmů v neprospěch rostoucích sociálně slabých skupin, snižující se koupěschopnost, nedostupnost lékařské péče (fakticky již plně placené) pro většinu obyvatel, zhoršující se zdravotní stav populace (výrazný nárůst sociálněpatologických jevů), zhoršující se dostupnost a kvalitu vzdělání, ztrátu dalších tzv. sociálních jistot, rozpad společenských vztahů a permanentní hrozbu ekologických, technologických nebo jiných sociálních katastrof (blíže viz Drbohlav a kol. 1999).

5. HLAVNÍ VÝSLEDKY DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ

⁶ Např. pod hranicí existenčního minima bylo v roce 1997 21% obyvatel Ruské federace (Goskomstat RF 1998).

Studie podchytila pravděpodobně velmi důležitý segment ruské imigrační skupiny v Česku. Tím je skupina imigrantů v mladším, případně středním, věku složená jak z mužů, tak žen, často celých rodin (60% respondentů - imigrantů bylo ve věku 21 – 40 let, převahu mají ženy v poměru 57%:43%, 53% jsou vdané/ženatí, polovina rodin s dětmi má jedno dítě), s relativně vysokým vzdělanostním statutem (43% respondentů ukončilo alespoň několik semestrů vysoké školy). Tato skupina je dále typická svojí poměrně vysokou ekonomickou aktivitou, a to jak ve sféře podnikání, tak i zaměstnaneckého poměru. Výrazným rysem je to, že ruští respondenti nemají výraznější problémy v materiálním zajištění svých rodin. Naopak, často jde o imigranty movité nebo velmi movité⁷. O tom svědčí nejenom vlastní subjektivní hodnocení relativní úspěšnosti jejich pracovních aktivit v Česku, ale i jimi uváděné důvody, které je vedly k opuštění Ruska. Nedominují totiž důvody v širokém smyslu ekonomické (i když se přirozeně vyskytují), ale významem je předčí důvody spjaté s politickou nestabilitou Ruska a obavami o vlastní bezpečí (spjata především s růstem kriminality). Ač tedy v obecné rovině makroúrovně realita odpovídá klasické “*neoclassical economic approach*”, v rovině jedince se v tomto případě nezdá, že dominujícími faktory jsou výše mezd a pracovní příležitosti v imigrační zemi. Spíše jde o celý komplex “push” faktorů s výrazným podtextem touhy po uspokojení více rozličných atributů souvisejících se spokojeným životem. Ten se jim v Česku nabízí (“pull” faktor).

Do jisté míry “elitní” charakter zkoumané skupiny potvrzují i udávaná místa původu imigrantů. Více než polovina respondentů přišla z hlavního města Moskvy a další čtvrtina z měst s více než 1 milionem obyvatel.

⁷ V tomto smyslu se vůbec nepotvrzuje tzv. teorie dvojího trhu (*dual labour market theory*), která mimo jiné předpokládá, že imigranti vstupující na trh práce v imigrační zemi jsou nezbytně vrženi na samotné dno sociálněekonomického žebříčku hostující společnosti.

Důležitými rysy jsou dále “rodinný charakter” dané imigrace, existence silných sociálních vazeb a relativní izolovanost ve smyslu omezené vnější komunikace (vůči majoritní populaci) a naopak rozvinuté vnitřní komunikace (uvnitř, v rámci dané etnické komunity).

Rodinnou imigraci signalizují již výše uvedené parametry věku a stavu imigrantů. 72% respondentů uvádí, že přijeli do Česka s rodinou.

Vliv příbuzných a přátel prolíná celým procesem migrace i adaptace daných imigrantů (např. ještě před svým příjezdem do Česka zde 44% respondentů mělo své příbuzné), a jasně se tak ověřuje platnost teorie sítí (*network theory*). Navíc má tento fakt dynamický charakter a svůj průmět do budoucna, neboť se ukazuje, jak rychle se “spotřebitelé sítí” mění v jejich “tvůrce” (byl již zaznamenán mírný nárůst příbuzných daných imigrantů na území Česka).

Na základě získaných informací a výsledků šetření lze konstatovat, že ruská komunita tvoří v České republice specifickou imigrační skupinu, jejímž charakteristickým rysem je její uzavřenost vůči majoritní společnosti. Na jedné straně je zřejmé, že ve sledované skupině převládá spíše spokojenost s pobytem v Česku a také nejsou zaznamenány výraznější problémy vztahů s majoritní populací a jejími strukturami⁸ (vyjma snad deklarované neznalosti českého jazyka a s tím souvisejících problémů). Taktéž např. 60% dotázaných proklamuje, že se nechce do Ruska vrátit. Na druhé straně se zejména v případě vzorku v Karlových Varech ukázal výrazněji proces segregace, vyčleňování se z majoritní skupiny, a to jak ve sféře ekonomické aktivity (náznaky “etnické ekonomiky” – zaměstnávání pracovníků “vlastního” etnika), sociálních kontaktů, tak rovněž již částečně v prostorovém rozmístění bydlišť⁹. Zdá se, že toto desintegrační chování

⁸ Např. 57% respondentů nemá negativní zkušenosti s občany Česka a plné dvě třetiny nemají pocit, že by byli diskriminováni kvůli svému původu.

⁹ Podle dostupných informací v Karlových Varech existuje tzv. horizontální segregace: většina ruských imigrantů je soustředěna v jedné lokalitě (okolo sídla Generálního konzulátu), typické koncentrací vil a lázeňských domů, ale také malým zastoupením české populace. V Praze v takovéto míře koncentrace (bydlení) jedné imigrační komunity zatím neexistuje.

nemusí být reakcí na postoje a jednání majoritní skupiny¹⁰, ale že v tomto případě vychází od samotných imigrantů. Tato skutečnost je posilována specifickou rolí lázeňského města, které historicky bylo a zůstává “ruským ostrovem” – usazený etnický prvek je neustále ožívován a posilován přílivem cirkulující ruské lázeňské klientely.

V této souvislosti je důležité připomenout další zajímavý rys. Zkoumaný vzorek imigrantů potvrzuje minimální stupeň participace v organizacích všeho druhu, a to ať již ve směru majoritní společnosti, tak i překvapivě ve vazbě na vlastní etnikum. Tato skutečnost zatím odporuje zkušenostem projevujícím se v jiných rozvinutých západních zemích, kde se právě organizace a spolky daných imigračních etnik stávají motorem, ale i záštitou pro etnickou menšinu “akceptovatelné integrace”. Zřejmě stále zatím relativně krátká doba, která uplynula od prvních porevolučních migrací Rusů do Česka, brání nastolení jinak přirozeného trendu institucionalizace.

Zdá se, že zatím skutečné “ponoření se” do majoritní populace (ať již ve smyslu klasické integrace či asimilace) plnou měrou neprobíhá. Tento proces by mohl nastat spíše v případě izolovaných nebo početně v místě omezených (“rozředěných”) jednotek imigrantů (též zatím pravděpodobně příklad Prahy) nebo u nižších, méně majetných a nepodnikatelských vrstev, které se ve snaze získat zaměstnání zapojí do smíšeného pracovního kolektivu, a naučí se, nebo trvale vyžijí znalostí českého jazyka. Znalost jazyka se ostatně obecně jeví jako jeden z nejstěžejnějších faktorů úspěšné adaptace¹¹.

¹⁰ Podle výzkumů veřejného mínění patří občané bývalého SSSR a Ruska trvale vůbec k nejméně oblíbeným cizincům pobývajícím v Česku (např. Sympatie 1999, O vztahu 2000). Např. podle reprezentativního šetření Institutu pro výzkum veřejného mínění provedeného na podzim roku 2000 má “dobrý nebo spíše dobrý” vztah k občanům bývalého SSSR pouze 11% populace, naopak 46% má vztah “spíše špatný nebo špatný” (O vztahu 2000).

¹¹ V Karlových Varech více jak polovina dotázaných nemá s používáním češtiny žádné problémy. Naopak třetina “pražských” Rusů uvedla, že s češtinou má mnoho problémů.

I přes zjevnou izolovanost zkoumané ruské imigrační komunity jsou však také patrné určité integrační projevy.

Stupeň integrace logicky vyplývá z porovnání chování majoritní a minoritní populace. Danou integrační úroveň lze “měřit” horizontálně (např. oblast místa bydliště, umístění firem, škol, apod.) a vertikálně (např. výše příjmů, vzdělání, prestiž plynoucí ze zaměstnání/podnikání). V rámci sféry sociální integrace (rozlišení skupin podle jejich postavení ve sféře ekonomické a sociální a jejich stability v čase) se nabízí porovnání oblasti zaměstnanosti. Pouhých 11% respondentů nemá zaměstnání, což není v celorepublikovém průměru příliš vzdálené od majoritní populace. Navíc se zde úspěšně uchytila i řada podnikatelů, kteří hodnotí kladně svoji současnou situaci i perspektivy. Tito podnikatelé však pravděpodobně ve velké míře nevytvářejí pracovní místa pro občany Česka, většinou zaměstnávají pouze své krajany. Z výzkumu dále vyplývá, že 54% respondentů si již na způsob života v Česku zvyklo. Předpokládáme, že tomu také napomohla skutečnost, že velká část dotázaných měla určité znalosti a informace o sociální a ekonomické situaci před příchodem do země (např. 70% respondentů navštívilo Česko nejméně jednou někdy před imigrací) a že nakonec slovanské kořeny a dědictví společné minulosti socialismu stále spíše “prvky” sblíží než rozdělují. Např. výše mezd i vzdělanost je opět srovnatelná.

Z právního hlediska má většina Rusů v Česku formu dlouhodobého pobytu¹². Tuto skutečnost potvrzují i výsledky dotazníkového šetření. Z uskutečněných rozhovorů může plynout, že přestože se prozatím celý proces integrace ruských imigrantů jeví víceméně bez větších problémů, jejich touha dále posilovat integrační tendence posunem k “trvalejším formám povolení pobytu” (přes povolení k trvalému pobytu až ke konečné naturalizaci) nemusí být vůbec přímočará, respektive samotnými imigranty naplněná. Může převážet “pouhý” pragmatický model ekonomicky

¹² Nyní je podle nové legislativy tato forma pobytu nahrazena tzv. “vízem k pobytu nad 90 dní”.

podmíněného a statutem potvrzeného pobytu/(migrace). Z toho pak přirozeně vyplývá nemožnost participace v některých důležitých společenských sférách (např. volby, otázky vlastnictví majetku, práce v určitých sektorech ekonomiky, atd.).

Jedním z významných aspektů úspěšné integrace je znalost jazyka. Ta se u ruských respondentů ukázala jako velmi omezená (viz výše). Jejich zájem učit se jazyk je zatím pouze okrajový a z rozhovorů vyplynulo, že se spíše spoléhají na znalosti ruštiny u české společnosti. Při interview se opět potvrdilo, že Rusové raději navštěvují rusky hraná kulturní představení a jiné ruské společensko - kulturní akce. I přesto, že většina respondentů označila své vztahy s Čechy jako uspokojivé, stýkají se převážně mezi sebou, a to v rámci své společenské vrstvy.

Co z uvedeného vyplývá do budoucna? Je pravděpodobně plně oprávněné se domnívat, že proces imigrace Rusů do Česka bude pokračovat. Analýza socioekonomické situace Ruska jako klíčové determinanty mezinárodních pohybů tomu plně nasvědčuje. Radikální časově blízká zlepšení jsou nereálná. Faktory jako legálnost pohybu a pobytu, relativně vysoký vzdělanostní standard i příznivé finanční a majetkové poměry imigrantů rozhodně migraci usnadňují, stejně jako již nabízející se podpora lokálně etablované, relativně silné etnické menšiny (Karlovy Vary, určité části Prahy). Již samotní respondenti naznačují směr budoucího trendu, když mezi problematickými aspekty jejich života v Česku jmenují "postrádání příbuzných". Také druhý uváděný významnější problém (dotýkající se však menšiny zkoumaného vzorku) se může v budoucnu projevit v ostřejších konturách. Obavy z mezilidských vztahů a diskriminace ze strany majoritní populace mohou být skutečně v budoucnu oprávněné (viz výše). Týká se to zejména prostředí měst a lokalit, ve kterých se ruská imigrační komunita soustřeďuje. S jejím rostoucím vlivem by mohlo dojít k napětí a rozporům s místní populací, a to v různých sférách života společnosti. Celkově však, spíše než napětí a problémy

navozuje povaha zkoumaného typu imigrace a imigrantů i do budoucna klima spíše pozitivní, s vyjevujícími se řešitelnými problémy.

Výzkum záměrně podchytil jeden důležitý segment ruské imigrace. Opomenuta tak zůstala mimo jiné existující imigrace ruských cirkulačních pracovníků, která však zatím nedosahuje skutečně masových rozměrů. Její charakter je pravděpodobně velmi podobný ukrajinské pracovní cirkulační migraci/imigraci (viz jiný příspěvek v této knize).

V úplném závěru opět zdůrazněme, že tato práce je jedna z mála, které se hlouběji zabývají studiem imigračních komunit působících v dnešním Česku. Jde skutečně o “úvod do problematiky” a její závěry je nezbytné prověřovat dalšími studii a kultivovat jinými přístupy. Tuto nutnost potvrzuje i dynamika samotného imigračního procesu, která mnohé zjištěné skutečnosti může poměrně rychle měnit.

LITERATURA:

BAUBÖCK, R. (1994): The integration of immigrants, CDMG, str 49.

ČECHTICKÝ, T. (1998): Gubernie Karlovy Vary: Rusky hovořící cizinci vlastní 20 procent lázeňské kapacity města. Týden 5, č. 42, str. 41-48 .

Doklad o razvitiji čelovečeskovo potencialu v Rossijskoj federacii. (1996). Moskva, Akademia.

DOLEŽAL, J. X. (1999): Žizň na kurortě. Reflex 10, č. 22, str. 22-24.

DRBOHLAV, D. (1996): Česká republika a mezinárodní migrace. In: Hampl, M. a kol., Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, str. 199-218.

DRBOHLAV, D. - LUPTÁK, M. - JANSKÁ, E. - BOHUSLAVOVÁ, J. (1999): Ruská komunita v České republice. (Výzkumná zpráva grantu MV č. j.: U-2115/99). Praha, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.

- GRANBERG, A. - MASAKOVA, I. - ZAJCEVA, J. (1998): Volevoj regionalnyj produkt kak indikator differenciacii ekonomičeskovo razvitija regionov. Voprosy statistiky No.9., Moskva.
- HORÁKOVÁ, M. (2001): Mezinárodní pracovní migrace v ČR. Bulletin č. 6. Praha, Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- HORÁKOVÁ, M. - DRBOHLAV, D. (1998): Mezinárodní migrace pracovních sil a Česká republika se zvláštním zaměřením na pracovní migraci Ukrajinců. Demografie 40, č. 1, str. 27 - 38.
- CHACHULINA, L., PEROVA, I. (1997): Dochody semej polučajemyje od dopolnitelnoj neregulirujemoj zanjatosti. VC. IOM. Moskva.
- JAKUBA, E. - KUCENKO, O. (1997): Izmenenija socialno-klassovoj struktury občestva v uslovijach jevo transformaciji. Charkov.
- O vztahu k u nás žijícím národnostem (2000). Praha, Institut pro výzkum veřejného mínění.
- PAVLÍK, Z. - KUČERA, M. (editoři) (1998): Populační vývoj České republiky – 1997. Katedra demografie a geodemografie. Praha, Přírodovědecká fakulta UK.
- Puť v XXI vek. Strategičeskije problemy i perspektivy rossijskoj ekonomiky (1999). Moskva, Ekonomika.
- Rossija v cifrach (1998). Goskomstat RF. Moskva.
- Sympatie k cizím zemím (1999). Praha, Institut pro výzkum veřejného mínění.
- Trends in International Migration (Annual Report 1996) (1997). Paris, OECD.
- Uroveň žizni naselenija Rossiji (1996). Goskomstat RF. Moskva.

